

V ISKANJU SOGLASJA

Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop

Pravopis, kakršnega poznamo na Slovenskem, je kljub pisni ustaljenosti zrele slovenščine v mnogih vprašanih predmet vsakokratnega dogovora. Pri tem je pravopisno dogovornost mogoče označiti najprej kot konsenz v širši družbeni skupnosti, ki ga zajamemo s pojmom jezikovna norma, nato pa tudi kot konsenz v stroki, torej kot pripravljenost širše skupine normodajalcev za demokratično soglasje glede izbire vsem »ustrezne« normativne osnove novemu predpisu oziroma kodifikaciji.¹ Zlasti konsenz v stroki se pogosto spopade z vprašanji: kako definirati razmerje med pravilnostjo in pogostnostjo, kako umestiti novosti v jezikovni sistem in do katere mere upoštevati odklone od kodificirane jezikovne norme.

Da ta vprašanja niso rešena enkrat za vselej in da se je treba zlasti z družbeno ter razvojno pogojenimi konceptualnimi dilemami tudi v pravopisju soočati vedno znova, ugotovimo že, če se ozremo v tista obdobja slovenistične in pravopisne preteklosti, ko se je stroka spoprijemala s t. i. kodifikacijskimi načeli. Pregled razvoja vprašanja dogovornosti nas uči, da se je prvotno načelo praških strukturalistov o upoštevanju »primerne literarne prakse zadnjih petdesetih let«² v sodobnejših pojmovanjih preneslo na preučevanje splošne zapisovalne prakse vseh nosilcev knjižnega jezika. S korpusnim jezikoslovjem je bil problem izbora »primernih« oziroma zglednih avtorjev tudi praktično izvedljiv. Premik je bil narejen tudi na področju pojmovanja strokovnega konsenza. Čeprav se je že v obdobju Levčevega (1899) in prvega Breznikovega pravopisa (1920) pri Škrabcu³ omenjalo anketo kot merodajno za pravopisna (a ne pravorečna) vprašanja, pa je bilo odločanje o t. i. dvomnih vprašanih prepuščeno avtorju pravopisnega priročnika. Po Škrabcu »masa pišočih«, kakor imenuje »navadne« uporabnike jezika, ne more biti normativna za pravilno rabo jezika; tudi oni se morajo o ustrezni rabi knjižnega jezika kot umetne tvorbe poučiti pri jezikoslovnih »veščakih«.⁴ Škrabec je torej jezikoslovcem dodelil najvišjo vlogo vzornikov, jezikovnih razsodnikov, kritikov in »motrilcev«

1 Helena Dobrovoljc, *Pravopisje na Slovenskem*, Ljubljana: Založba ZRC, 2004, str. 25.

2 Bohuslav Havránek, *Zásady pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny, Slovo a slovesnost*, 1947, str. 14.

3 Stanislav Škrabec, *Jezikoslovná dela III*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, str. 36–37.

4 S. Škrabec, n. d., str. 36.

jezika. Konsenz jezikovnih uporabnikov, jezikovno normo, mora torej jezikoslovec razbrati iz gradiva, s katerim razpolaga, za kodifikacijo pa je bistvena strokovna diskusija. Ta je navadno določena s kompetentnostjo in normodajalnostjo »izbranega« jezikoslovnega kroga, ki ga (od izida SP 1935) na Slovenskem podpira hierarhično visoka in ugledna znanstvena ustanova. V prvem obdobju (1899–1937) izhajanja normativnih priročnikov je strokovna diskusija potekala navadno po izdaji priročnika, in sicer v obliki javne kritike in polemičnih odzivov na predpis.

V povojnem obdobju (ob izidu pravopisov iz let 1962 in 1950) pa so se tudi v ožjih strokovnih krogih pravopiscev, ki so pričakovali večje pravopisne reforme, začele pojavljale težnje po javni razpravi, ki bi predloge morebitih sprememb kodifikacije odobrila ali zavrnila. Čeprav so se sestavljavci SP 1962 zavedali, da »bo marsikatera reforma zaradi odpora javnosti odpadla«, pa zaradi prepričanja o historični upravičenosti svojih reform pred tem niso izzvali javne strokovne diskusije, temveč so se sklicevali zgolj na ožje zastavljeno anketo v Ljubljani in Mariboru, s katero naj bi se uporabniki odločili za tradicionalno rabo.⁵ Pri tem niso upoštevali osnovnega pravopisnega določila, da se »vsaj večje nameravane pravopisne spremembe predložijo javnosti v diskusijo«, kar imenuje Urbančič v razpravi *Naš novi pravopis* »priprava konvencije«.⁶

Pomemben korak k večji dogovornosti predpisa oziroma pravopisa je bil narejen z izdajo *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* (1981), ki naj bi še pred izidom pravopisnih pravil omogočil javno obravnavo najbolj perečih pravopisnih vprašanj in tako prispeval k čim bolj ustreznim rešitvam. Že pred izidom *Načrta* je prišlo tudi do strokovne utemeljitve predlaganih pravil: njihova glavna sestavljavca, Toporišič in Rigler, sta s prispevki v osrednji slovenistični reviji (*Komentar k Načrtu pravil za novi slovenski pravopis v Slavistični reviji* 1977, 1979, 1980) razložila posamezna nova pravopisna pravila ter dopolnjen pravorečni in glasoslovni del neslovarskega dela s tem, da sta pojasnila stvarne in metodološke odmike od starega pravopisa ter prikazala zgodovino razvoja glasoslovne problematike. V javni obravnavi se je na predloge *Načrta* (1981) odzvalo nad sto jezikoslovcev in praktikov, imenovana pa je bila tudi komisija, ki je pregledala pripombe iz javne razprave ter jih uporabila za pripravo končnega besedila pravopisnih pravil. Rezultat tega dela so bila pravopisna pravila (SP1P¹1991; zadnjič izdana v SP 2001), ki predstavljajo priročnik, ki upošteva najširši krog jezikoslovne javnosti doslej.

V tem obdobju govorimo tudi o spremembah v pojmovanju pravopisa kot »uredbe«. Čeprav so naši jezikoslovci že v preteklih obdobjih pogosto ugotavljali, da je pravopis »še zlasti stvar dogovora«, da se v njem »vsak pišoči čuti doma in hoče (in more) v teh zadevah tudi sam odločati«,⁷ je bilo do izida zadnjega pravopisa liberalizacija sistema bolj grajanja kot hvaljena.

5 Anton Bajec, Kakšen bi bil idealni slovenski jezik, *Jezik in slovstvo* 673, 1960/61, str. 91–96.

6 Boris Urbančič, Naš novi pravopis, *Jezik in slovstvo* 9/4–5, 1964, str. 106.

7 Jože Toporišič, Delo Antona Breznika, v: Anton Breznik, *Jezikoslovne razprave*, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 6.

Tako je Toporišič pri oceni Breznikovega »pravopisništva« pogrešil prav njegovo »uravnavalno vlogo«, saj bi bilo treba jezikovno normo ne le razkrivati, temveč jo tudi uzakonjati »v smislu optimalnih rešitev glede na jezikovni ustroj, ne torej le na podlagi večinske rabe, ki je tiran, tj. se hoče nenehno reproducirati«. ⁸ Po Toporišiču mora dogovor torej usmerjati krog jezikoslovcev, ki znajo sprejeti konsenz sistemsko utemeljiti in ustrezno kodificirati, nato pa ga vedno znova preverjati. Že kot kritik SP 1962 je obsodil brezpogojno ohranjevalnost starejšega rodu jezikoslovcev, ki se ne ozira na spremembe jezikovnih razmer in na nova jezikoslovna spoznanja in ki – kljub temu da je v vlogi »oficialnega 'čuvarja'« jezikovne norme – ne poskrbi za odkrivanje dejansko spremenjene norme knjižnega jezika. ⁹ Zavezanost naravnemu jezikovnemu razvoju mora torej ostati kontinuirana dejavnost tudi tega dela jezikoslovja, ki sprejema zavezujoča določila v duhu soglasja.

* * *

Glede na to, da so pravopisna pravila osnovno vodilo pri normiranju novonastalega besedja in zadevajo najširši krog jezikovnih uporabnikov ter neposredno vplivajo na podobo slovenščine v javni rabi, so posodobitve in dopolnitve teh pravil neizogibni del sodobnega pravopisja. Od zadnje izdaje pravopisnih pravil in slovarja je pravkar minilo deset let, vendar je pomenljivejše od preštevanja let spoznanje, da so bila trenutno veljavna pravopisna pravila oblikovana v osemdesetih letih, ¹⁰ torej v nekem drugem času, ko je bila Slovenija še republika Jugoslavije, slovenščina pa eden od uradnih državnih jezikov, neenakopraven srbohrvaščini v mnogih govornih položajih, zlasti na področju vojske, političnega diskurza in v publiciranju strokovnih besedil. ¹¹ Spremembe političnega sistema iz socialističnega samoupravljanja v parlamentarno demokracijo, prehod brezrazredne v kapitalistično in globalizirano družbo, nespregljiv tehnološki napredek s prehoda 20. v 21. stoletje se na različne načine odražajo tudi v jezikovnem razvoju, spremembah in inovacijah, ki smo jim priča v zadnjih dvajsetih letih. ¹² Če pustimo ob strani nekatere manj opažene sistemske odklone, se vsekakor soočamo z nezanemarljivo množico novih leksikalnih enot, ki še niso bile niti normirane, niti pome-

8 J. Toporišič, n. d., str. 6.

9 Jože Toporišič, Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, v: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Maribor: Založba Obzorja, 1978, str. 332. Prispevek je bil prvotno referat na zasedanju komisije mednarodnega komiteja za slovanske knjižne jezike v Budišinu, 1977.

10 V letu 1990 izdana pravila Slovenskega pravopisa, ki se v kasnejših izdajah konceptualno niso bistveno spreminjala, se od Toporišič-Riglerjevega *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* iz leta 1981 »razlikuje le v podrobnostih«, Dobrovoljc, n. d., 2004, str. 92, 98.

11 Prim. Jože Toporišič, 1991, *Družbenost slovenskega jezika*, zlasti poglavja *Jezik malega naroda v večjezikovni državi* (137–141), *Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti s stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (143–154), *Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa* (155–165).

12 Drugačne okoliščine in družbene spremembe so narekovala »potreb[oj] po novem pregledu in po novem zapisu slovenskega jezikovnega zaklada« in s tem pripravo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Prim. uvodne misli takratnega upravnika Inštituta za slovenski jezik, akademika prof. dr. Bratka Krefta, in predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Josipa Vidmarja (SSKJ, 1970).

noslovno raziskane in opisane, niti ponazorjene z aktualnimi zgledi rabe.¹³ Doslej edini razlagalni slovar slovenščine, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), je normativno ovrednotil, razložil in z zgledi rabe pojasnil besedni zaklad našega jezika do leta 1970 (A–H), 1975 (I–Na), 1979 (Ne–Pren), 1985 (Preo–Š) in 1991 (T–Ž). Po letu 1991, ko je izšla zadnja knjiga SSKJ, oziroma po letu 2003, ko je izšel zadnji pravopisni slovar, je kljub velikemu napredku na področju razvoja korpusnih besedilnih zbirk nastala praznina v pomenskem opisu in normativnem ovrednotenju sodobne slovenske leksike, ki zato ostajata pomembni nalogi sodobnega slovenskega jezikoslovja in leksikografije. V tem obdobju je bil na področju sodobne normativistike narejen korak naprej na treh ravneh:¹⁴ opozorjeno je bilo na nujno potrebno a) sprotno zaznavanje sprememb in novosti na vseh jezikovnih ravninah, b) posodobitev pravopisnih pravil in c) pripravo in izdajo posodobljenega normativnega priročnika tudi v novejših, uporabniku prijaznejših oblikah. Ugotovili smo, da iskanje sistemskih utemeljitev za nove rešitve ne bo mogoče in ne more biti dolgoročno uspešno brez strokovne diskusije o odprtih vprašanjih in brez sprejetega družbenega dogovora o sodobni jezikovni normi.

Že po izidu pravopisa iz leta 2001 je v valu kritik, usmerjenih zlasti k pravopisnemu slovarju in k njegovi gradivski neverodostojnosti,¹⁵ mogoče odkriti tudi nekatere načelne kritike pravopisnih pravil – torej teoretičnega oz. utemeljevalnega dela pravopisne kodifikacije. V monografiji *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (2011) so bile predstavljene posamezne pomanjkljivosti pravopisa 2001, ki smo jih naslonili tudi na ugotovitve in predloge kritikov normativnega priročnika.¹⁶ Ob tem pa je bilo opozorjeno tudi, da posamezna nova spoznanja in spremembe, ki jih narekuje stanje v sodobni rabi, potrebujejo poglobljeno strokovno utemeljitev, da bi lahko dosegli najširši konsenz v stroki.

Namen monografije *Pravopisna stikanja*, h kateri smo povabili avtorje, ki so se v zadnjem desetletju bodisi neposredno bodisi posredno ukvarjali z vprašanji pravopisa, je predstaviti utemeljitve za spremembe in dopolnitve aktualnih, pa tudi za potrditev ustreznosti obstoječih pravil. Pravopisna problematika se je po kritikah ob izidu SP 2001 po letu 2003 umaknila v ozadje in nova vprašanja niso bila več strokovno tematizirana v tolikšni meri, kot smo bili vajeni v preteklih obdobjih. Narava vprašanj sodobne javnosti, ki jih je mogoče opazovati tudi v spletnih svetovalnicah in forumih, kaže na dejanske pomanjkljivosti obstoječih pravil, saj je vse manj vprašanj povezanih z interpretacijo obstoječe kodifikacije in vse več težav povezanih z novimi položaji rabe.

13 Leksikalni fond zadnjih dvajsetih let, ki prikazuje nabor leksikalnih enot sodobne slovenščine, je popisan v leksikalni zbirki *Novejša slovenska leksika* in objavljen v monografiji Alenke Gložančev, Primoža Jakopina, Mije Michelizza, Lučke Uršič, Andreje Žele, *Novejša slovenska leksika v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri*, Založba ZRC, 2009.

14 Raziskovalni rezultati triletnega raziskovalnega projekta *Slovenski pravopisni priročnik v knjižni, elektronski in spletni različici* so bili objavljeni v monografiji H. Dobrovoljc in N. Jakop, *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*, Ljubljana, Založba ZRC.

15 Ada Vidovič Muha, Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu Slovenskega pravopisa, *Slavistična revija* 51/2, 2003, str. 122.

16 Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop, *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*, Ljubljana: Založba ZRC, 2011, str. 50–51

Monografijo *Pravopisna stikanja* sestavljajo trije sklopi:

I PRAVOPIS IN DRUGI »PREDPISI«

II PEREČA PRAVOPISNA VPRAŠANJA IN NJIHOVO REŠEVANJE

III VEČRAVNINSKOST PRAVOPISA

Prvi sklop PRAVOPIS IN DRUGI »PREDPISI« prinaša tematizacijo vprašanj, ki umeščajo pravopisni dogovor v širše družbeno okolje – gre za predstavitev stikanja družbenih konvencij, ki so bodisi obvezujoče (pravne norme) bodisi se zanašajo na prostovoljno disciplino jezikovnih uporabnikov (jezikoslovna določila, določila za pisanje v tehniških vedah in računalništvu ter informacijskih tehnologijah nasploh, standardizacijska navodila mednarodnih komisij, npr. za pisanje zemljepisnih imen, merskih enot ipd.). Pogosto je tolmačenje tovrstnih zakonskih določil, povezanih z uporabo jezika, v nasprotju z jezikoslovno prakso in – kar je nesprejemljivo – v nasprotju z zakonitostmi jezika. Sodelovanje teh panog z jezikoslovci je pogosto enkratno in ne preraste v kontinuum, kar bi lahko povezovali tudi z družbenim položajem in hierarhizacijo jezikoslovja kot humanistične znanosti. Avtorici obeh poglavij, Tina Lengar Verovnik (*Pravopisna norma proti normam drugih ved in področij človekovega delovanja, ravnanja*) in Helena Dobrovoljc (*Pisanje imen izdelkov in znamk*) se lotevata problematike, ki je bila že opažena v javnosti in ki zaradi različnih izraznih možnosti vnaša v jezik neustaljenost, hkrati pa kažeta na nejezikoslovne norme kot na vpliven dejavnik, ki ga sodobna jezikoslovna normativistika ne more prezreti.

Drugi sklop monografije PEREČA PRAVOPISNA VPRAŠANJA IN NJIHOVO REŠEVANJE je najobsežnejši in išče odgovore na posamezna tradicionalna, a še vedno odprta pravopisna vprašanja. Obe poglavji prvega razdelka (*Tradicionalni dvomi pri pisanju začetnice*) rešujeta vprašanje pisanja začetnice, Nataša Jakop (*Pisanje pridevnikov na -ov, -ev, -in iz lastnih imen*) pri izlastnoimenskih pridevnikih in Helena Dobrovoljc (*Pisanje začetnice v predložnih lastnih imenih*) pri sicer razmeroma urejeni problematiki zemljepisnih imen.

Težave, ki izvirajo iz stika slovenščine z drugimi jeziki, so predstavljene v drugem in tretjem razdelku tega sklopa (*Pravopis v stiku z drugimi jeziki, Sodobni pogledi na pisanje zloženek*). Aleksandra Bizjak (*Pisno podomačevanje novejših prevzetih besed v slovenščini*) prikazuje različne smernice, ki jih je mogoče opaziti pri pisnem domačenju novejšega besedja v slovenščini, Aleš Pogačnik (*Glasovno domačenje lastnih imen iz nelatiničnih pisav*) pa predstavlja stališče poznavalca leksikonskih izdaj glede glasovnega domačenja iz jezikov z nelatiničnimi pisavami. Konkretno rešitve pri posameznih tujih imenih, ki veljajo za težje poglavje slovenščine, saj je njihovo oblikoslovno pregibanje odvisno od konkretne glasovne podobe, podajajo Marta Kocjan - Barle (*Končaj v tujih moških lastnih imenih iz evropskih jezikov, zapisanih v latiničnih pisavah*) ter Andrej Stopar in Gašper Ilc (*Pravopisna obravnava angleškega nemega -e*). Med tujejezične vplive štejemo tudi pojav samomedponskih zloženok oz. zloženok s samostalniškim oz. nepridevniškim prilastkom v skladenjski podstavi. Temu perečemu vprašanju se posvečajo trije avtorji, in sicer Nataša Logar Berginc (*Razmejitev med besednimi zvezami in zloženkami ob sodobnem jezikovnem gradivu*) z vidika osveščanja jezikovnega uporabnika, Alenka Gložančev (*Novejša slovenska leksika v luči obravnave samostalniških zloženok v*

Slovenskem pravopisu 2001) s problemsko predstavitvijo in Boris Kern (*Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*) z osvetlitvijo slovarskih vidikov v aktualnem slovarju novejšega besedja.

Posebni razdelek monografije (*Podrobneje o ločilih in pisnih znamenjih*) sestavljajo razprave, ki podrobneje določajo rabo ločil in drugih pisnih znamenj ter v sistem umeščajo novosti na tem področju. Medtem ko Mija Michelizza (*Ločila in druga pisna znamenja v elektronskih besedilih*) izpostavlja vse opaznejši vpliv ločil in drugih pisnih znamenj na neelektronska besedila, pa Tina Lengar Verovnik (*Pravopisna obravnava pristavnosti*) in Marta Kocjan - Barle (*Povednost pravopisnih pravil o treh pikah*) problematizirata nekatere pravopisne obravnave, uvrstitve in zglede, ob katerih je izpostavljena potreba po dopolnitvi pravil, uvrščanju povednih zgledov in predvsem odpravi neskladij ali nedorečenosti tega področja pravopisnih pravil. Zadnji razdelek tega problemskega sklopa (*Med knjižnimi in pogovornimi oblikami*) odpira težavno področje standardnega in nestandardnega, knjižnega in pogovornega v luči korpusnih metod: avtorici Špela Arhar Holdt in Mojca Stritar (*Korpusna analiza podaljševanja samostalnikov moškega spola na -o*) prikazujeta nestandardno podaljševanje osnove moških samostalnikov na *-o*, ki se pojavlja namerno in vse pogosteje tudi v pisanem jeziku.

Tretji sklop, imenovan VEČRAVNINSKOST PRAVOPIŠA, odpira vprašanja posredništva in posrednikov pravopisa. Damjan Popič (*Pravopis in krivi pismouki*) pojasnjuje stanje heteronormnosti v jeziku ter t. i. parakodifikacije; razmerja med pisanim in govorjenim jezikom osvetljuje Hotimir Tivadar (*Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom*), Mateja Jemec Tomazin (*Terminologija v slovenskem pravopisu*) pa opozarja na težave pravopisnega slovarja in njegove obvestilnosti s stališča terminologije. Sklop zaključuje Silvo Torkar (*O stanovniških in pridevniških izpeljankah iz slovenskih krajevnih imen*), ki sintetizira problematiko prebivalških in pridevniških izpeljank iz zemljepisnih imen z onomastičnega vidika.

* * *

Iz večine prispevkov v monografiji se vsekakor kaže težnja po usmeritvi, ki bo odlikovala avtentično jezikovno normo, temelječo na večjem upoštevanju sodobnih jezikovnih virov, ter odprtost do uveljavljenih slogovnih možnosti in dvojničnosti. Dejstvo pa je, da so nekatere pravopisna področja izrazito deficitarna in da je tudi strokovnega interesa zanje razmeroma malo. Na prvem mestu so tu ločila, zlasti pisanje vejice in predstavljanje tega problema v pravopisu, pisanje skupaj in narazen (z izjemo perečega normativnega vprašanja zloženk), z glasoslovjem povezana pravopisna problematika in pa načela podomačevanja za posamezne jezike, ki so bila v obstoječih pravilih predstavljena v preglednicah za posamezne jezike.

Tudi zato so dragocena vztrajna prizadevanja avtorjev za iskanje utemeljenih in gradivsko podprtih rešitev, pri katerih je treba upoštevati najširši spekter sodobnih jezikovnih uporabnikov. Ob tej priložnosti se jim za sodelovanje tudi najlepše zahvaljujemo.

Namen posodabljanja pravopisnih pravil je v poenostavljanju, v večji logičnosti in zato boljši zapomnljivosti ... **Kljub temu so pravopisne spremembe v vsaki družbi pogojene z družbenimi spremembami.** Pričakovanje, da je mogoče doseči pravopisni »optimum«, kakor se je že leta 1970 za angleščino odločil Noam Chomsky, je utopično in za razvoj knjižnega jezika hkrati zavirajoče. Kljub upoštevanju dejstva, da je pravopis temeljni priročnik za uporabnike z različnimi potrebami – za bralce in pisce, za ljudi, ki se jezika učijo, in za tiste, ki ga obvladujejo, da mora biti zasnovan hkrati preprosto in učinkovito, s čimer bo zanimiv za strokovnjake in dostopen za strokovno manj radovedne ..., izdelava sodobnega pravopisa ni nemogoč podvig. A dozoreti mora v jezikovni skupnosti ne samo kot potreba, tudi kot želja. Raziskovalno področje slovenskega pravopisa je z mnogih vidikov novo in skorajda prazno, hkrati pa je osnova pismenosti in za družbo precej bolj pomembno, kot smo si pripravljene tudi v stroki priznati.

Morda pa bomo v prihodnjih letih lahko pripravili nadaljevanje *Pravopisnih stikanj* – z vprašanji, ki so jih pričujoča prezrla ali ki jih bo prinesel jezikovni razvoj.